

nespočetné a nevyčerpatelné množstvo udalostí a faktov. Každá z týchto udalostí je jednotlivá, konkrétna, a preto v istom zmysle aj jednorazová, neopakovateľná, čo platí aj o historických faktoch ako vedeckých odrazoch týchto udalostí. Je mimoriadne obťažným a závažným problémom pre historika vyberať z týchto nespočetných faktov tak, aby vytvoril pravdivý obraz o historickej skutočnosti. Autor zdôrazňuje, že bez prameňov a bez faktov je úplne nemožné písať vedecké dejiny, no zdá sa nám diskutabilné kritérium, ktoré — podľa neho — má byť vodidlom pri výbere faktov. Podľa A. Schaffa historik má totiž vyberať také fakty, ktoré sú pre daný predmet skúmania typické, ktoré vyjadrujú objektívny vývojový zákon ľudskej spoločnosti.

Nazdávame sa, že takáto smernica predovšetkým mimoriadne obmedzuje a zužuje okruh historického bádania a okrem toho hrozí aj zjavným nebezpečenstvom podriaďovania konkrétneho historického materiálu apriórnym schémam, nehovoriac ani o tom, že pre jedného bádateľa môže byť typické to, pre druhého niečo celkom iné. Pre kusot a neúplnosť historického materiálu a pre nevyčerpatelné množstvo udalostí náš obraz o minulosti je nevyhnutne vždy len približne verný, vždy zachycuje len určitú stránku, výsek nekonečne mnohotvárnej a zložitej historickej skutočnosti. A. Schaff na viacerých miestach upozorňuje na nebezpečenstvo schematizmu a vulgárneho sociologizmu, no nazdávame sa, že svojou smernicou im práve otvára možnosti. Okrem toho — myslíme — sa tu zabúda na skutočnosť, že každý zákon je „úzky, neúplný, približný“.

Po týchto pripomienkach ešte dve poznámky technického rázu: po prvé, nazdávame sa, že v zozname literatúry na konci knihy by stačilo uviesť tie diela, ktoré sa necitovali v texte; takto dochádza k zbytočnému opakovaniu; po druhé, nesúhlasíme so spôsobom, akým prekladatelia (alebo nakladateľstvo?) zasiahli do originálu.

Ide totiž o to, že kniha bola napísaná a vyšla roku 1955, teda v období pred XX. sjazdom KSSS, a je len prirodzené, že sa v nej do určitej miery museli prejavíť dôsledky kultu Stalinovej osoby. Tak napr. autor veľmi často cituje z *Ekonomických problémov socializmu v SSSR*, pričom preceňuje Stalinov teoretický prínos v otázke objektívneho charakteru spoločenských zákonov (časť I., kap. 2.), v úvode sa dokonca odvoláva na Stalinom formulovaný zákon o postupnom zostrovaní sa triedneho boja v prechodnom období atď. Na rozdiel od originálu sa však s ničím z toho nestretávame v preklade.

Takéto zásahy nie sú samozrejme neprípustné a nemožno zaiste proti nim nič namietať, najmä ak k tomu dôjde s autorovým súhlasom. Nazdávame sa však, že by s tým mali byť oboznámení čitatelia v stručnej vysvetľujúcej poznámke.

Súhrnne možno knihu A. Schaffa hodnotiť ako seriózný príspevok ku kritike nesprávnych tendencií a náhľadov a k riešeniu závažných filozoficko-historických problémov, založený na štúdiu rozsiahlej poľskej i cudzojazyčnej literatúry, a hoci niektoré jeho riešenia a tvrdenia budú vyžadovať ešte širšiu diskusiu a všestrannejšie spracovanie, jej preklad do češtiny rozhodne uvitajú u nás všetci tí, ktorí sa zaujímajú o problémy filozofie a historických vied.

R. Roško — J. Šeihran

PODNETNÁ KNIHA O PROBLÉMECH VEDECKÉ ETIKY

Marxistická literatúra o problémoch morálky je početne veľmi chudá. A ešte horší je bilance tehdy, jestliže provádíme hodnotení po stránke kvality. Pak totiž zjistíme, že neobvyčajne veľkou časť ze všetkých týchto etických prác zabírajú stručné brožúry, ktoré se omezuji na populárni výklad běžně tradovaných principů komunistické morálky, na povrchní vysvětlení její protikladnosti morálce buržoasní a na náčrt ideálu nového, socialistického člověka. Že tyto brožury popularizačního zaměření vycházejí, je jistě správné a bylo by jich třeba ještě více a hlavně lepších. Bylo by zapotřebí věnovat samostatné knižní přednášky i jednotlivým etickým kategoriím (čest, povinnost, svědomí), morální stránce některých společenských vztahů (přátelství, láska, manželství) a především psát tyto populární práce poutavěji, vtipněji a s použitím aktuálního materiálu. Co však už správné není, je ta skutečnost, že této popularizační a propagandistické práci v oblasti morálních vztahů

chybí důkladný základ, jímž mají být vědecké práce, věnované marxistické teorii morálky.

Marxistická díla s tematikou z oboru vědecké etiky, která by hlouběji poznávala zákonitosti morálního dění, mohli bychom spočítat na prstech jedné ruky. Pravda, v minulých dobách i ještě v letech nedávných byly ve středu naší pozornosti důležitější problémy. Ale nyní se plným právem dostává do popředí také morálka. To se projevuje všude v tisku, na schůzích i v běžných rozhovorech. A úkolem filosofů je nezůstat pozadu, neopomíjet práci v etice, ale naopak, v určité míře předcházet vědeckou práci potřeby praxe.

Vidíme zvláště v Sovětském svazu a v NDR (kde na jaře uspořádána konference o socialistické morálce přinesla mnoho cenných podnětů a postřehů), že filosofové tu začínají splácet svůj dluh. Tím více nás pak těší, že i v naší zemi vyšla vědecká práce, novým způsobem řešící řadu etických problémů a odkrývající některé nové stránky známých otázek.

Kniha Jaroslava Engsta *Některé problémy vědecké etiky* (vydalo Státní nakladatelství politické literatury v Praze) si získá naši pozornost hned na počátku tvůrčím přístupem k řešení daných problémů i snahou dobrat se vždy až k samé podstatě, neuspokojit se povrchním vysvětlením nebo obratnou vytáčkou.

Celou problematiku knihy rozdělil Engst do čtyř kapitol. V první vymezuje vzájemný vztah morálky a etiky, vysvětluje vznik etiky jako vědy a její význam pro boj dělnické třídy. Druhá kapitola je věnována výkladu materialistické teorie a dialektické metody v pojetí morálního dění. Jádrem práce je ta její část, v níž je řešena otázka objektivně pravdivé stanovitelnosti morálního cíle a vymezení pojmu pokroku. V závěrečné kapitole je rozebírán vztah mezi vědeckou etikou a praktickou činností dělnické třídy.

Cílem autora bylo nejenom podat pokus o marxistické řešení některých etických problémů, ale v souvislosti s tím i kriticky rozebrat některé směry v buržoazní etice. Proto také věnuje tak velkou pozornost přesvědčivosti svých důkazů pro tvrzení, že existuje jen jedno objektivně stanovitelné dobro, a tím že je dobro, o jehož uskutečnění usiluje dělnická třída.

Engst se ve své práci nejprve zabývá předmětem morálního hodnocení, jímž jsou veškeré vztahy lidí navzájem. Morálkou pak rozumí „soubor morálních norem a s jeho hlediska hodnocený morální stav společnosti“ (str. 15) a mravností řízení se určitou morální normou. Myslím, že takto rozšířená definice morálky, jak ji podává Engst, je do určité míry sporná, neboť tu do sebe morálka zahrnuje i etiku (která se právě zabývá zdůvodňováním nebo odsuzováním morálních principů, jak ji charakterizuje sám Engst na str. 26).

Při rozboru vztahu morálky k ostatním formám společenského vědomí autor správně vystihuje rozdíl mezi morálkou a politikou, dokazuje, že morálka je konec konců ve službách politiky, třebaže se to lidem jeví opačně. Ve vztahu k výchově a k umění se Engst omezuje jen na několik základních poznatků, i když se tu nabízí řada důležitých problémů, které bude třeba zpracovat v dalších etických pracích. Při rozboru vzájemného poměru morálky a vědy je důležité upozornění, že pravda jako základní kategorie vědy je v morálce pokrokových společenských tříd považována za jednu ze základních morálních hodnot, což však neznamená, že by sama o sobě byla nositelem nějaké morální kvality. Její morální hodnocení je uskutečňováno lidmi, je produktem ekonomicko-společenských vztahů mezi nimi.

Morální principy vznikají jako přímý odraz společenského bytí a nikoliv jako důsledek filosofické úvahy: „Lidé, jednajíc podle určitých tužeb, cílů a přání, vytvářejí si názory o morálnosti či nemorálnosti těchto svých tužeb, cílů a přání, o morálnosti společenských vztahů, v nichž žijí neb o jejichž dosažení, považující je za žádoucí, usilují. Všechna tato úsilí, jednání, cíle, účely, tužby a přání lidí jsou podmíněná jejich společenským bytím, vznikající jako jeho odraz“ (str. 32). Prostřednictvím morálky působí věda a umění na společenské bytí (kromě gnoseologického i výchovného působení). Morálka a jí hlášené principy jsou předmětem etiky. Etika je tedy teorií morálky, jejím zdůvodňováním. Kromě toho se však každá etická teorie zabývá i hodnocením ostatních teorií morálky, ostatních etických názorů. V životě se ovšem morálka vždy objevuje v úzkém sepětí s nějakou etickou teorií.

Vědecká etika mohla vzniknout teprve po vzniku historického materialismu. Jeho součástí jsou nejobecnější poznatky, týkající se morálního dění. Ty jsou však současně též

základem, na němž je budována vědecká etika. Tím jsou dány i předpoklady pro vznik etiky jako samostatné vědy. O tom, zda a kdy vznikne etika jako samostatná věda, rozhodne nyní již především potřeba.

Engst dále ukazuje, že se Marx a Engels zabývali otázkami morálky především ve vztahu k obecným otázkám vývoje společnosti a jejich vědeckým řešením se stali zakladateli vědecké etiky. Lenin, který může být označen za zakladatele učení o komunistické morálce (která je částí vědecké etiky), rovněž nezaložil etiku jako samostatný vědní obor. Vydělování etiky z filosofie je procesem, který stále ještě probíhá a na němž se podílí řada autorů.

Zvláštní pozornosti si zaslouží v této souvislosti Engstova poznámka o nutnosti neponechat tento proces živelnému vývoji, ale plánovat i zde vědeckou práci. A právě tady mají filosofové v naší zemi co dohánět oproti organizačnímu zajišťování rozvoje etiky na příklad v NDR.

Zatím co v první kapitole práce Engst většinou jen prohlubuje výklad známých závěrů a nové myšlenky a postřehy spíše jen nadhazuje a dále nerozvádí, je druhá kapitola zpracována velmi důkladně a je tu řada podnětných řešení. Nejprve tu autor podrobně vysvětluje materialistickou teorii morálky, dokazuje, že morální ideje jsou ideálním odrazem materiálního jsoucna. A právě proto, že morální dění je určeno společenským bytím lidí a nikoli lidským vědomím, je poznatelné. Cenným přínosem je pak následující rozbor třídního charakteru morálních idejí, kdy na rozdíl od některých zjednodušujících pojetí Engst dokazuje, jak morální ideje, vznikající jako reakce utlačovaných společenských tříd na dané ekonomicko-společenské uspořádání společnosti, jsou velmi různé, což je způsobeno tím, že jde o záporný odraz této ekonomicko-společenské situace. Takovéto ideje nejsou vždy plně uskutečnitelné (záleží to na tom, jak dalece odpovídají reálným tendencím zákonitého vývoje společnosti) a některé jsou neuskutečnitelné vůbec. Neuskutečnitelné morální požadavky slouží pak zájmům těch tříd, které za daného společenského řádu vzhledem ke svému postavení mají ke skutečnosti kladný postoj.

A tak dochází autor k závěru, že „vládnoucí vykořisťovatelské třídy mohou sloužit vlastně dvě rozličné morálky, a to morálka, a to morálka, která je kladným odrazem daných ekonomicko-společenských vztahů, morálka, podle níž členové vládnoucích tříd žijí a již se opravdu řídí, a morálka, která je záporným odrazem dané ekonomicko-společenské situace, ale jež pro svou neuskutečnitelnost slouží taktě k upevňování dané ekonomicko-společenské situace... Vládnoucí společenská třída má k dispozici dva druhy morálky, svou vlastní morálku a morálku neuskutečnitelnou, ale svůdnou pro utlačované. Obou morálek vládnoucí třída také používá. Sama žije podle té první a tu druhou hlásá pro ty ostatní“ (str. 74—75).

K zajímavému a správnému názoru dochází Engst při hodnocení společenské úlohy etických teorií: „V podstatě stejné etické teorie mohou sloužit různým morálním idejím a jejich prostřednictvím zájmům různých společenských tříd“ (na př. nábož. etické teorie). Podle etických teorií samých není možno v minulosti bezpečně rozeznat pokrokovost nebo reakčnost té nebo oné morální soustavy, rozhoduje zde povaha morálních postulátů samých, to, zda ve své době znamenaly pokrok či zpátečnictví. Pouze vědecká etika, budovaná na základě dialektického materialismu, může mít stále pokrokovou úlohu.

Velkou pozornost a obsáhlejší rozbor věnuje Engst gnoseologickým kořenům nevědeckých etických teorií, zvláště novokantovské filosofii hodnot. Tudiž té stránce kritiky nevědeckých učení, která byla v minulosti zcela nebo částečně opomíjena. Na základě tohoto rozboru a kritiky dokazuje oproti některým vulgarisujícím tendencím při výkladu komunistické morálky, jak konkrétní souvislosti rozhodují o závaznosti té které morální hodnoty a o její přednosti vzhledem k hodnotám ostatním, a že je proto zcela chybné pokoušet se o vypracování nějakého „katechismu“ komunistické morálky.

Teprve nyní se dostává autor práce k boji materialismu s idealismem v dějinách etiky. Základní otázku filosofie v aplikaci na etiku chápe takto: pro idealistický výklad morálky je základní to, že morální ideje jsou chápány buď jako existující nezávisle na lidském vědomí (objektivní idealismus), nebo jsou chápány jako něco, co existuje ve vědomí a priori, nezávisle na skutečnosti (subjektivní idealismus). Základem materialistického výkladu mo-

rálního dění je chápání morálních idejí jako odrazu materiální skutečnosti v lidském vědomí. Pochopitelně, že při tom upozorňuje na omezenost předmarxovského materialismu.

Společenským kořenům etických teorií věnuje však Engst daleko menší pozornost než kořenům gnoseologickým. Správně zdůrazňuje, že na rozdíl od minulosti slouží dnes bez výjimky všechny nepravdivé, nevědecké teorie morálky pouze buržoasii a odkrývá skutečné pozadí a podstatu zdánlivé apolitičnosti a netřídnosti buržoasních etických teorií. Chybí nám zde jakékoli upozornění a případný rozbor revisionismu v oblasti etiky, jak v minulé době, tak i v současnosti.

V nejobsáhlejší části knihy je řešeno několik závažných problémů: objektivně pravdivá stanovitelnost vývojově vyššího a nižšího, pokroku a morálního cíle. Engst zcela správně vyzvedá závažnost těchto otázek a jejich klíčové postavení v celém systému etických principů a kategorií. Vždyť jedině tehdy, jsme-li schopni objektivně a přesně stanovit to, co být má, může být etika vědou. Engst tu vychází z kritiky idealistických a náboženských teorií morálky. Podrobně rozebírá etické učení existencialismu, utilitarismu, pragmatismu a konstatuje, že základem vědeckého hodnocení morálního dění nejsou žádné předem dané hodnoty, ale zákonitý vývoj lidské společnosti. Odtud se Engst dostává k problému objektivní stanovitelnosti vývojově vyššího a nižšího: vývojově vyšší stadium předpokládá existenci stadia nižšího, kdežto naopak tomu tak není. Tím však, že stanovíme, že něco je vývojově vyšší, neznamená to ještě, že je to i pokrokovější; platí-li to o vývoji společnosti v jeho celku, neplatí to o každém jednotlivém momentu. Stanovení pojmu pokrok věnuje Engst obsáhlou úvahu, v níž vychází z toho, že základem objektivně pravdivé stanovitelnosti ideje pokroku je materiální skutečnost. Dospívá k závěru: „Vývoj lidské společnosti označujeme jako pokrokový tedy jedině v tom případě, probíhali-li ve prospěch lidstva jako celku“ (str. 198—199), dále: „Vycházet ze zájmu lidstva jako celku proto nemůže v třídní společnosti znamenat hájit nějaký nadtřídní a mimotřídní zájem, ale znamená to stát vyhraněně na posici určité společenské třídy a to takové společenské třídy, jejíž zájmy jsou v dané době za daných podmínek totožny se zájmem lidstva jako celku“ (str. 200).

Objektivně pravdivé pojetí pokroku je pak základem vědeckého stanovení morálního cíle. Logickou cestou dospívá Engst k formulaci základního morálního cíle a kriteria komunistické morálky, jak jej podal Lenin: „Mravnost je to, co slouží zničení staré vykořisťovatelské společnosti a sjednocení všech pracujících kolem proletariátu, budujícího novou společnost komunistů.“

V poslední kapitole práce rozebírá Jar. Engst vztah vědecké etiky a praktické činnosti dělnické třídy. Po vysvětlení vzniku vědecké etiky, jež se vyvíjí jednak jako součást teoretického zobecnění praktických zkušeností boje proletariátu, jednak jako výsledek působení v praxi vznikajících morálních postulátů proletariátu, přechází autor k stanovění odlišnosti morálky proletářské od morálky komunistické. Jako základní rys proletářské morálky, která má živelný charakter, je tu vyzdvížen kolektivismus, jehož nejvyšším stupněm je internacionalismus, který je příznačný pro morálku komunistickou, založenou na vědeckém podkladu. Zde se Engst podstatně rozchází s názory některých etiků, kteří kolektivismus prohláší (vedle internacionalismu a socialistického humanismu) za jeden ze základních principů komunistické morálky. Domnívám se, že Engstův výklad, v němž kolektivismus přechází v internacionalismus, je zjednodušený a vyzdvihuje pouze jednu stránku kolektivismu. Pokud se autor zabývá učením o komunistické morálce, neupřesňuje jednoznačně jeho postavení. Na jednom místě tvrdí, že toto učení je součástí vědeckého socialismu (str. 211), na druhém místě zase o něm píše jako o součásti vědecké etiky (str. 217). Podrobněji se tímto problémem nezabývá.

Důležitá je Engstova připomínka o tom, že sice dělnická třída je svým sociálně-ekonomickým postavením za kapitalismu živelně vedena k produkci reálně zaměřených morálních představ, ale na druhé straně je tímto svým postavením třídy vykořisťované všude tam, kde není dočasně zřetelné reálné východisko z této situace, vedena k přijímání únikových nebo nerealisovatelných morálních představ.

O tom, jakou úlohu ve využívání poznatků vědecké etiky hraje komunistická strana, se autor v závěrečné kapitole příliš nešíří. Omezuje se na ty nejvšeobecnější postuláty a jakékoli aplikaci na nějaký konkrétní aktuální problém se vyhýbá.

Celá tato posledná kapitola Engstovej práce trpí základným nedostatkom: trebaže sa tu proklamatívne mluví o významu praktickej činnosti strany pro rozvoj komunistickej morálky a o vzťahu vedeckej etiky a politiky, prsto tu nikde nevidíme príklad tohto sepätí pri rešení nejakého problému, treba jen v dokreslujúcim dílčim prípade. Tato odtrženost „čisté“ teorie od propagandistického pôsobení, která se zvlášté výrazně projevuje v poslední kapitole, proniká však celou knihou. Zřejmě se Engst domnívá, že tímto způsobem si zajistí skutečnou vědeckost své práce, nebude-li jí vůbec „zatěžovat“ propagandistickým „přídavkem.“ Snad proto se častěji odvolává na čistě teoretický charakter práce a její značnější náročnost. S tím souvisí i daleko převažující deduktivní postup výkladu a rozboru jednotlivých problémů. Jako kdyby vědeckost a propagandistické působení byly v rozporu!

Celkově přináší kniha Jar. Engsta *Některé problémy vědecké etiky* mnoho cenných podnětů (mohli jsme se zmínit jen o některých) i určitá nová řešení etických otázek. Jasně se tu projevuje snaha po samostatném tvůrčím přístupu k zpracovávané problematice, po hlubším proniknutí k podstatě jednotlivých etických kategorií (zvláště kategorie morálního cíle). Je třeba tuto práci kladně hodnotit i proto, že za současného stavu přináší zde každý nový krok i při řešení dílčího problému celou řadu nových otázek, které není možno okamžitě zcela vyjasnit. Kniha tak zároveň působí v tomto směru jako podnět k intenzivnější a všestranné práci na rozvíjení vědecké etiky.

Jiří Kánský

OBJAVENIE INDIE

Veľmi dobre vieme, aká veľká a slávna bola minulosť Indie, jedného z najväčších a najvýznamnejších štátov sveta. Skrýva sa v nej nepreberné bohatstvo ľudského vedenia, jeden zo zdrojov, ktorý dáva kľúč k pochopeniu ľudských dejín a ľudskej vzdelanosti. Predsa však málo poznáme rozvetvenú a tvorivú náuku, ktoré indické dejiny vytvorili. Veľké bohatstvo filozofických myšlienok, poznatkov o živote, indická kultúra zostávajú stále ešte nie dosť odkrytými pre naše oči.

Otvára sa nám možnosť opäť trochu hlbšie sa pozrieť na toto bohatstvo. V letných mesiacoch roku 1957 sa do našich rúk dostala už pomerne dlho očakávaná kniha veľkého indického štátnika, filozofa a vedca Džaváharlála Nehru *Objavení Indie*.¹ Kniha bola predtým známa u nás len značne obmedzenému okruhu čitateľov, ktorým sa dostal do rúk anglický originál, a tým, ktorí mali možnosť čítať jej ruský preklad. Teraz sa aj širšiemu okruhu čitateľov dostáva možnosť poznať toto dielo. Kniha je významným prínosom pre viac skupín vedeckých pracovníkov. Pre orientalistov je iste významná tým, že prináša pohľad na Indiu v komplexnom poňatí, pre archeológov a historikov prináša mnoho cenného nielen materiálove, ale aj metodicky napriek tomu, že jej autor nie je historikom, ale usiluje sa o vymanenie z tradičného pohľadu Angličanov, anglických historikov na indické dejiny a na indické problémy. Tento pohľad, ako ukazuje autor, bol vždy viac alebo menej poznamenaný postavením Anglicka ako vládnucej mocnosti. Kniha má veľký význam pre znalcov medzinárodnopolitických otázok a vysvetľuje mnoho stránok a príčin terajšieho medzinárodnopolitického postoja Indie. Pritom však charakter knihy, jej štýl a jej zameranie umožňujú jej preniknutie aj do širších čitateľských vrstiev ako len medzi úzky okruh odborníkov niektorých vedných disciplín. Vyslovene politické zameranie knihy, pričom sa autor vždy usiluje o všestranný rozbor všetkých objektívnych stránok jednotlivých procesov, takúto možnosť aj poskytuje.

Chcel by som na túto knihu upozorniť aj z jej filozofickej stránky. Sám autor knihy nie je len veľký indický štátnik, ale aj filozof. Najmä úvodné a záverečné časti knihy sú objasnením autorovho stanoviska k významným filozofickým otázkam a aj celú metodiku knihy možno filozofickým pracovníkom odporúčať. Dielo, napriek tomu, že bolo písané roku 1944,

¹ Džaváharlál Nehru, *Objavení Indie*. Vydalo Státní nakladatelství politické literatury, n. p., Praha 1957, 588. Z angl. originálu J. Nehru, *Discovery of India* preložili Jiří Trojan, str. 5—55, František Kejdana, str. 56 — 204, dr. Oleg Staněk, str. 205 — 262, dr. Ladislav Silbrník, str. 263 — 328 a str. 365 — 386, Vladimír Marek, str. 329 — 365, Vojtěch Maxa, str. 387 — 530. Verše v preklade dr. Václava Svěráka.